

Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları

Timurlan Omorov*

Ankara Üniversitesi Tarih “Genel Türk Tarihi”, TÜBİTAK-Bursiyeri.

ÖZET

Boylar halinde yaşamak, ya da boy organizasyonları halinde çeşitli siyasi kuruluşlar meydana getirmek, İslam Öncesi Türk Tarihinin en karakteristik özelliklerinden biridir. Bu boy yapısının sağlamlığı sayesinde Türkler Kadirgan Dağlarından Orta Avrupa'ya kadar çok geniş bir sahaya yayılma imkânı bulmuşlar ve benliklerini kaybetmemişlerdir. İslamiyet'in kabulünden günümüze kadar geniş bir coğrafyada hala boy hayatını yaşayan değişik Türk grupları varlığını sürdürmektedir.

Özbek denilen ismin nerden geldiği nasıl ortaya çıktığını ortaya koyduğumuzda, görülür ki, sözlü gelenekten beslenen Özbek seçercileri, ata-babalarından duyduklarını kendi zamanının bilgilerini de üstüne katarak kendi boyunu genelde öne çıkarmak suretiyle anlatıp, yaza gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Türkistan, Özbek, Boy.

A short history of Uzbeks and Uzbek tribes

ABSTRACT

Living as tribes or founding various political entities as tribal organizations is one of the characteristic features of pre-Islamic Turkic history. Because of the strength of this tribal structure Turks were able to diffuse to a large area from Kadirgan Mountains to Central Europe and didn't lose their identity. There are numerous Turkic groups living in large area who maintain tribal structure from conversion to Islam to modern days.

When we propound the origins of the word Uzbek and how it emerged, we can see that Uzbek genealogists who fed from oral tradition, by adding knowledge of their own time- generally by putting forward their tribe- continued to narrate what they heard from their elders.

Key Words: Türk, Türkistan, Özbek, Genealogist

A.Giriş

Özbek tabiri etnolojik bir terim olmayıp, Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci Han'ın soyundan gelmiş olan Özbek Han'ın (1312-1340) adına izafeten verilen politik bir terimdir.¹

Özbek adı, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın da belirttiği üzere, Altın Orda beyi Özbek'in adından gelmektedir. Altın Orda tahtına Özbek Han (1313 -1340) 'ın geçmesinden sonra, onun emrindeki kitlelere daha sonradan Özbekler denmeye başlanmıştır. Yani başlangıçta şahıs adı olan Özbek, bir zaman sonra belli bir Türk topluluğunun adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özbek Türkçesi, Modern Uygur Türkçesi ile birlikte Türk dilinin Güneydoğu Türkistan grubuna girer. Altın Orda Hanı Özbek (1312- 1340)'ın ahfadından gelen idareciler, Fergana vadisindeki Türkleri bir araya toplayarak yeni bir devlet kurmuş ve bu devlete “Özbek Devleti” adını vermişlerdir. Tıpkı Osmanlı ve Timurlu dendiği gibi, bu devletin halkına da “Özbek” denilmiştir.²

Özbek adını Özbek Han ile kesin şekilde bağlayan görüşler yaygın şekilde bulunmaktadır. Bu konuda en ciddi tenkidin sahibi olan Mirzo Uluğbek'in Dört Ulus Tarihi adlı eserinde şöyle denilmektedir: “Hazreti Sayid Ata, onlara (Allahın rahmeti ve rızalığı olsun) hem de Sultan Muhammed Özbek Han ile beraber hükümdarlık kılan insanlardan: ‘Bu gelen kim?’ diye sordu. Onların yöneticisi ve padişahı Özbek Han olduğu için onları Özbek diye isimlendiriyorlar. Bundan dolayı, bu zamandan başlayıp gelen adamlar Özbek diye isimlendirilmeye başladılar dediler”.³

Zamanın geçmesiyle, Türkistan'da yaşayan Türk toplulukları yanlarında yaşayan Özbek ulusuna katıldılar. Bunlar, Özbek Han ile beraber olan Seyid Ata'nın müritleri idiler.⁴

Belirttiğimiz bu arşive, karşı fikir savunan A.A.Semenov'a göre; Özbek adı Ak-Orda çevresinde doğmuş ve kullanılmıştır. Özbek Han ise Gök-Orda hanıdır. Adı geçen Farsça kaynaklardaki Özbek tabiriyle Özbek adının bir alakası yoktur.⁵

XIV. yüzyılda yaşayan Arap müellifleri “Nasrettin İbn Fırat (1361-1404), El-Asadî (1377-1447), El- Aynî (1361-1452) Özbek Han'ı “Çöl Sultanı” ve “Kıpçakların Padişahı” olarak isimlendirmişlerdi.⁶ Bunun yanı sıra meşhur Arap Seyyahu İbn-i Batuta Özbek Han ve ülkesi hakkında geniş şekilde şu bilgileri vermektedir: “Geniş bir ülkesi, kuvvetli bir ordusu olan şanlı, şöhretli ve devletli bir sultan olup, Tanrının düşmanlarından biri olan Konstantaniye/Bizans İmparatoru ile savaşa, cihat ve gaza etmeye vazifeli bulunmaktadır. Ülkesi gerçekten pek geniş ve büyük şehirlerle donanmıştır. Kefe, Kırım, Macar, Azak, Sağdak, Harezim ile taht kenti olan Saray bunların en meşhurları olarak sayılabilir.⁷ Ebulgazi'nin nakline göre; il ve ulusunu İslam'a sokması sebebiyle Özbek Han devrinden başlayarak bütün Cuci iline Özbek ili denilmiştir.⁸”

Buradaki Özbek ismi konusunda Barthold oldukça değerli ve dikkat çekici bilgiyi ortaya koymaktadır. Bunun hakkındaki bilgileri ortaya koyacak olursak; Özbeklerin kavimlerinin ismini başka kaynaklarda, bu arada Ebu'l -Gazi'de, Özbek Han'ın isminden getirmektedirler. Mevcut örneğe göre, böyle bir türetme halinde bir çok âlim ve bunlardan biri olan Radloff tarafından kabul edilmiş olan “Özbek” yani “kendi başına hakim” anlamında olan tefsir şeklinde ortaya koymak daha uygun olsa gerektir. XV. asır tarihçileri Cuci torunlarının ülke veya “ulus”larına “Özbek ulusları” ismini veriyorlar. Orta Asya'da sonradan “Özbek” kelimesine kavim ismi olarak “Çağatay” kelimesi karşılık tutulmuştur. Bu isme yerli hanların askeri kuvvetlerini teşkil eden Türkistan göçebeleri olarak adlandırılıyordu.⁹

Aynı fikirde olan Yakubovsky ise; Altın-Orda askerî kuvvetlerinin esas kısmını teşkil eden askerlere başlangıçta Özbekiyen (Özbekliler) denildiğini, zamanla Özbek şekline dönüşen bu adla Doğu Deşt-i Kıpçak'taki Türk-Moğol kabilelerinin kastedildiğini, Özbek Ulusu tâbirinin de bütün Altın-Orda'yı ifade ettiğini belirtir. Gerçekten de kaynaklardaki bilgiler bu görüşü desteklemektedir. Hatta XVI. asrın başlarında

¹ C.W.Hostler, Turkish And The Soviets, London, 1957, s. 64; McCagg O-Silver B.D., Soviyet Asian Ethnic Eroniers, Newyork, 1979, s.147

² Timurlan Omorov, Kırgız Şecerelerine Göre Türk Boyları (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 2009, s. 75. Ekb; Saray, M., Özbek Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, s. 13-14

³ Mirzo Uluğbek, Turt Ulus Tarihi,(Farsçadan Özbekçeye tercüme edenler; Buriboy Ahmedov, Naim Norkulov ve Mahmud Hasaniy), Taşkent,1994., s. 226

⁴ Mirzo Uluğbek, Turt Ulus Tarihi,(Farsçadan Özbekçeye tercüme edenler; Buriboy Ahmedov, Naim Norkulov ve Mahmud Hasaniy), Taşkent,1994, s. 226

⁵ A.A. Semenov , “K voprosu o prosishojdenii i sostave Uzbekov Şeybani-Hana”, Raboçaya Hronika İnituta Vostokovedeniye, II, Taşkent, 1944, s. 14-15

⁶B.Ahmedov, Özbek Ulusu Tarihi, Taşkent, 1992, s. 52

⁷ İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, (hazırlayan; İsmet Parmaksızoğlu) Ankara, 1998, s. 82

⁸ Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Türk, Kazan, 2007, s. 129

⁹V.V.Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Dersler (Yayına hazırlayan;Hüseyin Dağ), Ankara, 2004, s. 155

Kazak ve Mangıt (Nogay) uluslarının teşekkülünden sonra da Özbek adı, umumî bir ad olarak bütün Deşt-i Kıpçak ahalisini ifade edecek şekilde varlığını korumuştur.¹⁰

Maveraünnehir'e gelen Moğollar zamanla yerli halkla karıştılar, kendi dillerini ve dinlerini unuttular. Bundan sonra Türk diline geçerek İslam dinini kabul ettiler. Cengiz Han'ın evlatları devrinde Deşti Kıpçak'da yaşayan çoğunluğu göçebe kabileler kendilerini Özbek diye isimlendirmeye başlamışlardı. Bunlar Orta Asya'da binlerce yıldır yaşamakta olan Türk toplumuna karışarak, Özbek milletini temsil etmişlerdir.¹¹

B.Özbek Hanlığının Kısa Tarihi

Özbek Hanlığının tarihinin, Özbek Hanla başlamış olduğu tarihi bir gerçektir. Biz burada Özbek'in hanlık tahtına oturması konusundaki bilgileri değerli arşiv kaynaklarına dayanarak şöyle ifade edebiliriz: "Dünya'nın evlatlarının ve bilim sahiplerinin gönüllerinde yer alsın ki, Tuktagu (*eserde;Tuktoy olarak geçmektedir*) vefat edince Özbek (*eserde Özbek'in genel ismi böyle belirtilmektedir; Özbek Han İbn Tugral İbn Kalik İbn Tugan İbn Batuhan İbn Cuçihan İbn Cengizhan*) hanlık tahtına oturdu. Özbek ulusu onla nispettir. Hak, Allah Telala onu hanlık hilafıyla nasip edip, hükümdarlık rütbesine ulaştırmıştı. Türklerin orta yıllarına (orta asır?) denk gelen hicri 712 (miladi:1312/1313) yılında (Özbek) saltanat tahtından yer aldı. Bilgilere göre, hanlık tahtına oturduktan sonra, sekiz yıla yakın Deşt-i Kıpçakların memleketine yakın yerde, kendisinin eli ulusuyla beraber burada gün geçirdi. Hicri 720 (miladi:1320/1321) yılında İslam dinini kabul edip Müslüman oldu. Bu hakkında bilgiler "*Makomoti hazreti Sayid Ata alayhir rahma va-r-riza*" (*Hazreti Sayid Ota makomati unga Alloh'nir rahmati va rızalığı olsun*) kitabında yazılmış ve zikredilmiştir."¹²

Berke'nin ölümünden sonra Altın Orda'da yeniden Müslüman olmayan hanlar hükümdar oldular. İslamiyet'in kesin yerleşmesi ancak Özbek Han zamanında (1312 - 1350) gerçekleşmiştir. İbn Batuta'ya göre Özbek Han'ın hocası Seyyid İbn Abdülhamid idi. Özbek Han'a İslâmiyeti kabul ettiren ve ona Sultan Muhammed Özbek Han ismini verenin de Taşkent yakınında gömülü Zengi Ata halifelerinden Türkistanlı Şeyh Seyyid Ata (asıl adı Ahmed idi) olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Bu olayın hicrinin yedi yüz yirmisinde (miladi:1320/1321) Tavuk yılında olduğu söyleniyor.¹³

Özbek Han 13 yaşında ata-babasından kalan toprakları kendisinin yönetimine aldı. Hükümdarlık mertebesine layık olup, toplumuna büyük imkânları sağladı. Yönetimindeki tüm toplumu hem de bölgesini İslam dinine geçirtti. Bundan sonra Cuci iline Özbek ili dediler, kıyamete kadar böyle isimlendirilecektir. (Özbek Han) Atalığı ve affedicisi bir yönetim tarzı belirledi. İki defa İran yurduna- Ebuseğiyd Han (*Ebuseyid?*) üstüne gidip ganimetleriyle geri döndü.¹⁴

Sultan Muhammed Özbek Han'ın hanlık tahtındaki yönetimi, Müslümanlıktan önce sekiz yıl, Müslüman olduktan sonra 30 yıl sürmüştü. Vefatı Türklerin güçlü yılına denk gelen hicri 750 (miladi: 1349/1350) yılında oldu (Ona Allah rahmet ve cennete nasip eylesin).¹⁵

Özbek Han öldükten sonra, Canibek (Canibek) Han'ı han yaptılar. Canibek oradaki Müslüman hanı idi. Âlimlere ayrı bir zaman ayırıp, sufilere hürmet gösterip ve ele geçirilen esirlere şefkatlik gösterirdi. Sarayçık şehrinde *tahta* oturup dürüst ve şeriata layık yönetimi iş yüzüne getirdi. Melik Eşref ile Timer Taş Azerbaycan'da idiler. Bunlar her tarafta kargaşa çıkararak ve zalim kimseler idi. Onun bölgesindeki sağ kalanları her tarafa dağıldılar. Kazıy Möheddin isimli birisi kaçarak Saray'a sığındı. Bu her gün öğüt ve nasihatleri söylerdi. Bir günü Canibek Han, Kasıy'ın üzüntülerini eşitmek için hanlık meclisine vardı. Kasıy konuşmalarını bitirinceye kadar, Melik Eşref'in zulümlerini ve katliamlarını böyle hikâye eddi ki, Han ve Beg'ler hem de tüm halklar durmadan gözyaşlarını döktüler. Bundan sonra Kasıy, Han'a böyle dedi; "Eger gidip, Melik Eşref'den öcümüzü alırsanız, kıyamet gününde senin eteğindeki köleleriniz oluruz",-dedi. Han (Canibek Han) bu sözlerle etkilenip, asker toplayıp, Melik Eşref'e doğru hareket etti. Gidip, Melik Eşref ile savaşta kazandı hem de Melik Eşref'i öldürdü. Melik Eşref'in dört yüz kıymetli taşları ve cevherleri var idi, yarısını herkese dağıttı ve oğlu Birdebek'i orada han yapıp, fetihle kendi yurduna döndü. Zaman geçtikten sonra, Han oğlu Birdebek'i dönsün diye Azerbaycan'a temsilci gönderdi. Birdebek geri dönünceye kadar, Canibek hanlığın bürokratların hem de tüm halkın toplayıp oğlu Birdebek'i vâris yaptı. Sonra oldukça geniş tertipleri ve nasihatleri söyledi. Tarih 758 (miladi:1356/1357) Han rahmetine gidi. 7 yıl (*belgede 17 olarak*

¹⁰ A.Y.Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, (çev; Hasan Eren) Ankara, 1976, s.194

¹¹ F.Cumaboev, Uzbekiston Halkları Tarihi, Taşkent, 1992, s 30

¹² Mirzo Uluğbek, Turt Ulus Tarihi,(*Farsçadan Özbekçeye tercüme edenler; Buriboy Ahmedov, Naim Norkulov ve Mahmud Hasaniy*), Taşkent,1994, s. 226

¹³ V.V.Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Dersler, Ankara, 2004, s 154

¹⁴ Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Türk, Kazan, 2007, s 129

¹⁵ Mirzo Uluğbek, Turt Ulus Tarihi,(*Farsçadan Özbekçeye tercüme edenler; Buriboy Ahmedov, Naim Norkulov ve Mahmud Hasaniy*), Taşkent,1994, s. 226

geçmektedir, ama biz bu tarih bilgisine denk gelmediği için 7 yıl olarak belirttik) padişahlık yapıp, Saraylık şerefinde defnedildi.¹⁶

Canibek Han öldükten sonra, Birdebek Han Tebrizden Saray'a geldi. Üç gün yas tuttular. Bundan sonra şehzadeler ve âmirler Birdebek'i Han yaptılar. Birdebek Han zülüm, içi tar ve kötü niyetli adam idi. Memleket sadece benim olsun diye akrabalarından ve kardeşleri ırkıdan hepsini diri koymadı, öldürdü. Bu dünya fani, ata-babalarım ölmüştü ben de ölürüm diye düşünmedi. Sonunda padişahlığı uzun sürmedi, tarih 762 (miladi:1360/1361) vefat etti. Genel, Özbek içinde bir misal var ki; nara topu Birdebek'e kesildi, diye. Bundan sonra Cuci Han'ın başka oğullarının ırkı hanlık yaptılar.¹⁷

Bu tarihten sonra Cuci Han'ın beşinci oğlu Şiban Han ile on üçüncü oğlu Togay Timur neslinden gelenler güç kazanmışlardır. Şiban Han, Cuci Han'ın ölümü üzerine yapılan söz konusu düzenlemede Sayın Han'ın maiyetine verilmişti. Cengiz Han, Sayın Han'a Altın Busagalı Ak-Orda'yı, Orda-İçen Han'a Gümüş Busagalı Gök-Orda'yı kurdururken Şiban Han için de Pulat Busagalı Boz-Orda'yı kurdurmak suretiyle bu durumu sembolik olarak ifade etmek istemişti. Deşt-i Kıpçak fethinin tamamlanmasından sonra Batu (Sayın) Han, gösterdiği yararlılık karşılığında yeni alınan Kürel yurdu ile 15 bin evlik il beraberinde eski ilinden dört uruğu-Kuşçu, Nayman, Karluk ve Beyrek-Şiban Han'a vermiş ve "senin oturduğun yurdun ağabeyim İçen ile benim aramda olsun, yalnız Irgız, Savuk, Ur ve İlek ırmaklarından Ural dağlarına kadar, Yayık Irmağı'nın doğusunda yayla ve kışın Ara-Kum, Kara-Kum sahası ile Sır-Derya boyu, Çu ırmağı ve Sarı-Su ayağında kışla" diyerek bu ülkeleri de ona bırakmıştır. Böylece, Şiban Ulusu'nun teşekkülünden sonra Şiban Han ve halefleri, uzun yıllar kendilerine bırakılan Doğu Deşt-i Kıpçak'ın batısındaki yurtlarında hâkimiyet sürmüşler ve bu süre zarfında Altın-Orda tahtına bağlı kalıp gerektiğinde sadâkatle hizmet etmişlerdir.¹⁸

Şiban Han'ın ölümünden sonra yerine ikinci oğlu Bahadır geçmiştir. Bahadır Han'dan sonra büyük oğlu Cuci-Buka, onun ardından Cuci-Buka'nın büyük oğlu Badakul han olmuştur. Onun ölümü ile Özbek Han ile muasır olduğu tahmin edilen Min (Mengü, Münge)-Timur, Şiban Ulusu'nun başına geçmiştir ki, cengâverliği ve akıllığı sebebiyle kendisine Külük lakabı verilmiştir. Külük Ming-Timur'un İlbak (İlik), Hanta (Canta), Fulad (Pulat veya Pusat), Sevinç-Timur, Töngge ve Big-Kondi adlarında altı oğlu bulunuyordu. Bunlardan Fulat, babasının ölümüyle onun yerine geçmiştir. Onun, 1360 yıllarında ve Bedri-Beg Han'ın ölümünden sonra Altın-Orda tahtına oturan Hızır Han zamanında Şiban Ulusu'nun başında olduğunu biliyoruz. Arab-Şah (Arab-Oğlan) ve İbrahim (Ayba) Oğlan adında iki oğlu bulunan Fulat Han'ın ölümünden sonra Şiban Ulusu'nun başına bir müddet Ming-Timur büyük oğlu İlbak (İlik)'in oğlu Kan-Bay geçmiştir. Togay-Timur neslinden ünlü Toktamış Han, 1381 yılında bütün Cuci Ulusu üzerine hâkimiyet kurmasından sonra, yardımını gördüğü Arab-Şah'ı Kan-Bay'ın yerine geçirmiştir. Arab-Şah, kardeşi İbrahim Oğlan'la iyi geçinerek Şiban Ulusu'na beraber hükmetmiştir. İki kardeş, babalarının yurdunu aralarında bölüşerek Yayık ırmağının başında yaylayıp, Sır-Derya'nın ayağında (döküldüğü yer) kışlamaktaydılar. Arab-Şah'dan sonra Hacı-Tuli (Cuci Tolu), ondan sonra da yerine tek oğlu Timur-Şeyh han olmuştur. Timur-Şeyh'in beklenmedik ölümü üzerine Şibâniler'in başına Kan-Bay'ın oğlu Mahmudek Hoca geçmişti. Kan-Bay, mezkur Ming-Timur'un büyük oğlu İlbak (İlik)'in oğludur. Hanlığı zamanında, Tura bölgesinde oturan Kongrat ve Secut uruğlarını mağlup ederek bu bölgede tam bir hâkimiyet kuran Mahmudek Hoca, Şiban Ulusu'nda hâkimiyeti ele geçirmek için mücadele eden Ebu'l-Hayr Han tarafından mağlup edilerek öldürülür. Ebu'l-Hayr Han, hâkimiyetini bütün Deşt-i Kıpçak'a yaymayı başarmıştır. Onun devri (1428-1468), Özbekler olarak adlandırılan Deşt-i Kıpçak ahali göçebelerinin, büyük bir ulus haline geldikleri bir devirdir.¹⁹

Özbek Hanlığı, Ebu'l-Hayr zamanındaki ortamda oldukça geniş faaliyetlerde rol oynamaya başlamışlardı. Ebu'l-Hayr neslini Şecere-i Türk'e dayanarak şöyle belirtebiliriz: Cengiz Han oğlu Cuçi Han, onun oğlu Şiban Han, onun oğlu Bahadır, onun oğlu Cuçi Buka, onun oğlu Baydakul, onun oğlu Ming-Timur, onun oğlu Fulad Timer, onun oğlu İbrahim Oğlan, onun oğlu Devletşeyh Oğlan (Devlet Şeyh Oğlu), onun oğlu Ebu'l-Hayr Han.²⁰

Ebu'l-Hayr Han, İbrahim Oğlan'ın torunu ve Devlet Şeyh'in (Tuğlu Şeyh) oğludur. 1412 yılında doğan Ebu'l-Hayr Han'ın çocukluk devresi, Şiban ulusunda pek çok han namzedinin mücadele ettiği bir döneme rastlar. Ebu'l-Hayr Han, ilk olarak Şiban Ulusu'nda hâkimiyeti ele geçirmiş olan Ming-Timur neslinden Mahmudek Hoca'yı mağlup ederek öldürmüştür. Bu başarısıyla büyük bir prestij kazandığı anlaşılan Ebu'l-Hayr Han, 1428 yılında Tura (Sibirya) ülkesinde Özbek ulusunun bütün uruğ beylerinin iştirakiyle han ilan edilmiştir. Özbekler, Ebu'l-Hayr Han'ın idaresinde, 1428-29'da Güney Sibirya'daki Tura şehrini fethettiler ve 1446'ya kadar burayı kendilerine başkent yaptılar. Ebu'l-Hayr Han, 1446'da, hükümet merkezini

¹⁶ Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Türk, Kazan, 2007, s. 129-130

¹⁷ Ebulgazi Bahadır Han, a.g.e., s. 130

¹⁸ Abdullah Gündoğdu, Hive Hanlığı Tarihi (Yadıgar Şibaniler Devri:1512-1740), Ankara, 2007, s. 20

¹⁹ Abdullah Gündoğdu, a.g.e., s. 22

²⁰ Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Türk, Kazan, 2007, s. 134

Sırderya üzerindeki Sıgnak şehrine nakletti. Bu şehir, 1468-69 yılına kadar, Özbeklerin başkenti olarak kaldı.²¹ 1447 yılında Sırderya'nın hemen hemen tamamını ele geçirmiş, Suzak ve Uzkent ile birlikte Suğnak'ı da hükmü altına almıştır. Ebu'l-Hayr Timurular arasında Maverünnehir'de meydana gelen iç savaşlara da karışmış idi. Onun yardımı ile Miranşah'ın haleflerinden Ebu Said, Şahrüh'un haleflerinden Ulug Bey'in yeğeni Abdullah'ı mağlup etmişti.²²

O zamanlar Ebu'l-Hayr Han Deşt-i Kıpçak'da tüm iktidarı elinde tutuyordu. Cuçi soyundan gelen sultanlarla savaşmış, Canibek Han ve Kiray Han onun (Ebulhayr'ın) önünden Moğolistan'a kaçmışlardı.²³

Ebu'l-Hayr Han, 1451 yılında Ebu Saîd'in tarafını tutmak suretiyle Timurular arasındaki saltanat kavgasını destekledi. Bu destek sayesinde Ebu Saîd, Abdullah'ı tahttan indirmeye muvaffak oldu ve Timur İmparatorluğunun arta kalan kısmına hâkim oldu. Ebu'l-Hayr Han bu faaliyetinden sonra maddi açıdan büyük gelir elde etti.²⁴

Cengiz Han'ın oğlu Cuçi Han'ın yurdunda, yani Deşt-i Kıpçak'ta, hicri 855 (miladi:1451/1452) senesinde Cuçi soyundan olan Ebu'l-Hayr padişahı ve zamanın en büyük hükümdarıydı. Ölümünden sonra (1469-70 yılında ölmüştü) halkın morali çok bozuldu ve pek çoğu Kazaklara, Kiray Han'a ve Canı Beg Han'a katıldı. Bu iki Kazak ve Ebu'l-Hayr'ın oğulları arasında sürekli mücadele vardı. Ebu'l-Hayr'ın çocukları bu sebeple Moğol hanlarıyla da düşmanlık içindeydi. Çünkü onlar hep Kiray Han ve Canı Beg Han'ın destekçileri olmuşlardı. Ebu'l-Hayr'ın ölümüyle, tebaası en büyük oğlu Buruc Oğlan'ın etrafında toplandı. Kiray Han ve Canı Beg Han'ın çok güçlendiğini gören Buruc Han, onlardan uzakta olmanın daha iyi olacağını düşündü ve Türkistan'a çekildi.²⁵ Yine de bu, Özbeklerin Türkistan'da savaşmaktan vazgeçtikleri anlamına gelmiyordu. Özbeklerin siyasi hayatında, Ebu'l-Hayr Han'ın torunu Muhammed Şeybani, yeni bir devir açmıştı.

Özbekleri teşkilatlandırarak bir kuvvet haline getiren Şeybani Hanın liderliğinde 1500 yılında binlerce göçebe Özbek, Türkistan'a yerleşmeye başlamıştır. Fourmau, Şeybani Han ile birlikte başlayan bu dönemi Türkistan'ın etnik ve sosyal yönden Özbekleştirilmesi olarak değerlendirmiştir.²⁶ Şeybani Han 1500 yılında Buhara'yı, 1501 de Semerkant'ı²⁷ 1503 yılında da Belh'i ele geçirerek Maverünnehir'deki durumunu sağlamlaştırmıştır.²⁸ 20 Mayıs 1507'de Herat'ı fethetmek suretiyle hedefine ulaşmış oldu. Şeybanî, Herat'ta "Zamanın İmâmı ve Rahman olan Allah'ın halifesi" ilan edilmiştir.²⁹ Şeybani Han başarılı şekilde yürüttüğü fetihlerle Özbekleri Türkistan'ın birinci gücü haline getirmişse de, aynı yıllarda Şah İsmail'in Şiilik başarısıyla siyasi bir aksiyon olarak kullanıp kurduğu devleti, Şeybani Han ile Şah İsmail'i karşı karşıya getirmiştir.

İki kuvvet arasındaki savaşta 1510 yılında Şeybani Han, Şah İsmail'e yenilerek hayatını kaybetmiştir.³⁰ Buradaki savaşta başarıya ulaşan Şah İsmail, İran topraklarını genişletip Horasan'ın tüm bölgelerini kontrolüne geçirmişti. Şeybeni Han'ın vefatından sonra onun vârisleri arasında taht için uzun zamanı kapsayan feodal çekişmeler başladı, olaylar da bu hanlığın gücünü kaybetmesine ve zayıflamasına sebep oldu.

Şeybani Han'ın yerine, 1510-1530 yıllarında devlet reisi olarak iktidarda bulunan Köçkücü Han geçmiştir. Onu, oğlu Ebu Saîd (1530-1533), onu da Şeybani Han'ın torunu Ubeydullah Han takip etmiştir. Bundan sonra da yönetime, altı aylık kısa bir hâkimiyet süren I.Abdullah (1539 sonu 1540 yılın başı) zamanında hanlığın içinde ayrılık güçlenmişti. Yani Buhara'da Ubeydullah'ın oğlu Abdülaziz Han (1540-1549), Semerkant'ta ise Köçkücü Han'ın oğlu Abdülhatif iktidara geçmişlerdi. Net olarak belirtirsek hanlığın içindeki iktidar çekişmesi bu şekilde devam edip ayrılıklar derinleşmişti.

II. Abdullah Han'ın (1557-1598), Buhara sultanı ve bir askeri kumandan olarak sivrilmesi ve 1583 yılında hanlığın Han'ı olarak seçilmesi ile hanlığın içindeki parçalanma belirtileri nispeten önlenebilmiştir. II.Abdullah Han, saltanatı esnasında İran Safevilerinden Horasan ve Timuriler devletinin ikinci payitahtı olan Hirot'u geri alabilmek için savaş başlattı.³¹ Böylece II.Abdullah, Badahşan, Belh, Horasan'ın bir kısmı, Harezim, Taşkent ile Sırderya'nın şimalinde kalan bütün bölgeleri ve Fergana'yı hakimiyeti altına almıştır. İç çekişmeleri ve taht kavgaları zamanında bağımsızlıklarını ilan etmiş olan Şehri Sebz, Karşı, Hisar beylikleri hanlığa bağlamıştı.

²¹ Baymırza Hayıt, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Ankara, 1975, s. 7

²² V.V.Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Dersler, Ankara, 2004, s. 196

²³ Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidî (Türkçe çeviren; Osman Karatay), İstanbul, 2006, s. 246

²⁴ Maruzalar Tuplamı, Uzbekiston Tarihi va Madaniyatı, Taşkent, 1992, s. 91. Ekb; V.V.Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Dersler, Ankara 2004, s. 196

²⁵ Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidî (Türkçe çeviren; Osman Karatay), İstanbul 2006, s. 257

²⁶ Vincent Fourmaeu, Özbek Fethi, X. TTK., Cilt.III, Ankara, 1991, s. 37

²⁷ Rıza Nur, Türk Tarihi, C.X. İstanbul, 1925., s. 305

²⁸ İsmail Aka, Timur ve Devleti, İstanbul, 1993., s.104

²⁹ Baymırza Hayıt, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Ankara, 1975, s. 9

³⁰ Faruk Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1992,s.31

³¹ Maruzalar Tuplamı, Uzbekistan Tarihi va Madaniyatı, Taşkent, 1992,s. 95

II. Abdullah Han'ın ölümünden sonra, 1579 yılında, oğlu Abdu'l Mü'min tahta geçti. O, üvey kardeşi tarafından öldürüldü. Özbek İmparatorluğu'nda kargaşa baş gösterdi. Beyler, 1554'te Buhara'ya sığınmış olan II. Abdullah Han'ın kız kardeşi ile evli olan Astrahanlı Sultan Canıbek'in tahta çıkması için kendisine teklifte bulundular. Ne var ki Canıbek, bu teklifi reddetti. Bunun üzerine kardeşi Bakîmuhammed, 1597'de Han olarak seçildi. Bununla, 10 Han vermiş olan Şiybanî Hanedanı'nın devri kapanarak Astrahanlılar Hanedanı devri başlamış oldu.

Astrahanlı Hanedanı (1597-1753), 9 Han verdi ve Şeybani Hanedanı'nın mirasını muhafaza etmeğe çalıştı. Fakat, Beylerin benciliği yüzünden başarısızlığa uğradı. Çünkü; Beyler, küçük bölgelerde kendi hâkimiyetlerini sürdürmeye çalışıyorlardı. Amu Derya ile Sır-Derya arasındaki devletin birliğini bir defa daha tesis etmeğe, sadece Abdü'l-Aziz Han (1645-1685) muvaffak oldu. İran Şahı Nadir Şah (1736-47), 1740'ta Buhara'yı işgal ettikten sonra, Ebü'l-Faiz Han'ı kendine tâbi kılmak suretiyle, Astrahanlı Hanedanı'nın çöküşüne damgasını vurmuş oldu. Nadir Şah'ın ölümünden sonra, Astrahanlıların Hanı Ebü'l-Faiz, 1748'de öldürüldü.³²

Karşı şehri etrafındaki Özbek-Manğit boyu önderi Muhammed Rahim Atalık, 1740'tan beri devlet idaresi meselelerinde önemli bir rol oynamıştı. Ebü'l-Faiz Han'ın öldürülmesinden sonra, Han'ın 9 yaşındaki oğlunu (1747-48), ondan sonra da Ubeydullah'ı (1748-52) tahta çıkardı. Bu hadise ile 1920'ye kadar varlığını sürdürecektir olan Manğit Hanedanı devri başlamış ve 1753'de Astrahanlılar Hanedanı devri sonra ermiş oldu. Muhammed Rahim Atalık, "Han" unvanından sarfinazar ederek "Emir" unvanını aldı. Bununla beraber Manğit Hanedanı, artık Türkistan ve çevresinde nâzım bir güç değildi. Çünkü Şeybaniler İmparatorluğu'nda sadece küçük Buhara Emirliği mevcuttu; diğer bölgelere gelince, hepsi bağımsız olmuştu.

C. Özbek Boyları

Özbeklerin millete geçiş süreci XX. yüzyılın başlangıç tarihine kadar sürmüştür. Bu süreçte üç taife mevcut idi. Birinci taife: 1- Kabilelere ayrılmadan tarımla ve ticâretle uğraşarak yerleşmişlerdi; 2- Koş Özön bölgesine gelen Türk kabileleri ve Cengiz Han devrindeki Türk ve Moğol kabilelerinin (Karlu, Barlas ve başkaları) ırkları. Bunlar konargöçer yaşayarak, kabilelik geleneklerini muhafaza etmişler, çoğu da kendilerini "Türk" diye isimlendirmişlerdi; 3- Üçüncü taife de XV-XVI. asırdaki Deşt-i Kıpçak Özbek kabilelerinin soyudur. Belirttiğimiz bu Özbek kabilelerinin çoğu o tarihlerdeki isimlerini (Kıpçak, Nayman, Kanglı, Kıtay, Konurat, Mangit v.b.) koruyup, XX. asrın başında Özbek ulusunu oluşturmuştu. Burada belirtilen toplumların her birinde ayrı özellikler olsa bile, onların dilinde ve medeni geleneklerinde benzerlik mevcut idi. Burada belirttiğimiz kabilelerden veya toplulardan, Özbek halkı oluşmuştu. Özbeklerin şekillenmesine Oğuzlar da katkı sağlamıştı.³³

Özbeklerin Kabile teşkilatına gelince, Zeki Velidi Toğan'ın Türkili-Türkistan ve Yakın Tarihi adlı eserindeki bilgilere bakacak olursak: "Özbek" leri her yerde "doksan iki boy Özbek" (Toqsan iki bavlı Özbek) diye anıyorlar. Bav, boy (kabile) demektir. Başkurtlar için de "On iki bavlı Başgurt"denilir. Özbeklerde bu 92 kabileyi sayan bir "Nesebnâme" vardır. Nesebnâmenin XVI-XVII. nci asırlarda yazılan nüshalarıyla yeni nüshaları pek az bir farkla aşağı yukarı aynıdır (meselâ- Akhund Kurbanali ve Khanikov ve Şeyh Süleyman neşirleri). Şüphe yoktur ki bu nesebnâme, Özbeklerin Altın Orda zamanındaki, yani Mangıt- Nogay ve Kazakların ayrılmalarından önceki heyette bulunan kabileleri saymaktadır. Bu kabileler aşağıdakilerdir.³⁴

³²Baymırza Hayıt, a.g.e., s. 11

³³Kırgız SSR İlimder Akademiyası, Kırgız Sovet Ansiklopediyası, Cilt-IV "Özbekter", Frunze (Bişkek) 1979, s. 536

³⁴Zeki. V.T. Türkili-Türkistan ve Yakın Tarihi, Cilt I. İstanbul, 1981, s. 42-43

1	Min	21	Müytem	41	Kürlevüt	61	Uygur	81	Ağır- (Ağıran)
2	Argın	22	Çıçaq	42	Qocalıq	62	Çürçüt	82	Moğul
3	Qatagan (Katağan)	23	Qırq- Kırk	43	Saray	63	Kongrat	83	Nayman
4	Topçu ?	24	Qalmaq- Kalmak	44	Qarlıq- Karluk	64	Burlag	84	Çemerçi n
5	Kireyit	25	Kineges	45	Qıyat	65	Kıtay (Hitay)	85	Özce Bulucu ?
6	Qarlap	26	Culun	46	Cuyut	66	Bayavut	86	Arlat
7	Tama	27	Mangıt	47	Oymavut	67	Merkit	87	Quralas
8	Coyrat	28	Gülegen?	48	Oğlan	68	Türkmen	88	Tabın
9	Tilev	29	Kirderi	49	Mumun	69	Tuqsaba	89	Uyrucu
10	Buzan	30	Oysun	50	Bataş	70	Sulduz	90	Tatar
11	Calayır	31	Şırın	51	Çilkes	71	Yabu- (Yabaqu)	91	Buzaq
12	Yüz	32	Macar	52	Çoran	72	Barın- (Behrin)	92	Nöküs
13	Qıpçaq- Kıpçak	33	Ungeçid	53	On	73	Alçın		
14	Kileçi	34	Uyrat	54	Turgavut	74	Buslag		
15	Upulaçı	35	Böyrek	55	Bozay	75	Qanlı		
16	Unqut	36	Cıt	56	Salcavut	76	Otarçı		
17	Ilacı	37	Qangıt	57	Qaçat	77	Borqut		
18	Meçet	38	Qışlıq	58	Küdey	78	Dürmen		
19	Bozacı	39	Ramadan	59	Aday	79	Kırğız		
20	Qayan	40	Corgo	60	Qoysun- Koysun	80	Tumay		

Bu sayılan kabile isimlerinden 33 kadarı Moğol kabilelerinin, diğerleri ise Coçi Ulusundaki bütün meşhur Türk kabilelerinin, birçoğu da bugün bilinmeyen kabilelerin adıdır. Özbekler gelmeden önce Mâverâünnahir’de yaşayıp sonra onlara iltihak eden Barlas, Kavçın gibi kabileler burada yoktur. Zikrolunan Moğol kabileleri ise elbette Coçi ulusuna gönderilen Moğol kıtalarını teşkil eden Moğollardır.³⁵ Moğolca ad taşıyan kabilelerin büyük kısmı Mâveraünnehir ve Harezm’de bulunuyorlardı.

Kırğız-Türk “Manas” Üniversitesi Türk medeniyeti araştırma merkezinin 2002’de baskıya çıkardıkları Kırğızların ve Kırğızistan’ın Tarihiy Bulakları, kitabında Kırğızların ve Kırğızistan’ın tarihi hakkında bilgileri içeren X-XIV. asırlardaki Arap, Fars ve Türk dillerindeki tarihi ve coğrafi eserlerden alınan bilgilerin Kırğızcaya tercüme edilenleri belirtilmişti. Biz de burada, bu kitabın 299’cu sayfasında değerli kaynaklarla belirtilen Özbek boylarını aşağıdaki tabloda şu şekilde gösterebiliriz:

I	Madcmu at-tavarih yazısındaki (el c.s 17a-18a; T. bas,22-23-s)	II	Tuhfat at-tavarih-i hani yazısındaki (LO İVAN el yazısı, 468, B.2666)	III	Özbekistan Çığıstanuu Enstitüsünün (Doğu Araştırma) 4330.3 el yazısı B.1326
1	Ming: مېك	1	Ming: مېك	1	Ming: مېك
2	Yüz: يوز	2	Kırğız: (قرغېز)	2	Yüz: يوز
3	Kırk: قرق	3	Yüz: يوز	3	Kırk: قرق
4	Calair: جلاير	4	Kırk: قرق	4	Ong: اوندك
5	Saray: سراي	5	Ong: اذك	5	Ongaçit:
6	Kongrat: قوندغورات	6	Ongaçit:	6	Calair: جلاير
7	Alçın: (الچين)-الچين	7	Calair: جلاير	7	Saray: سراي
8	Argun: ارغون	8	Kongrat: قوندغورات	8	Hitay: خطاي

³⁵ Zeki. V.T. Türkili-Türkistan ve Yakın Tarihi, Cilt I. İstanbul, 1981, s. 43

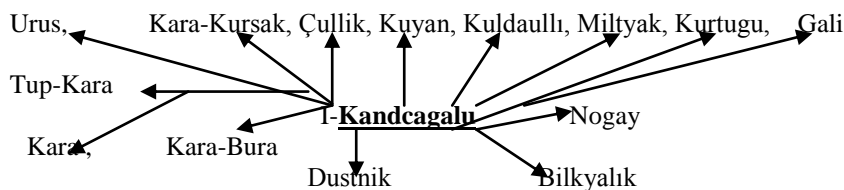
9	Nayman: نېمان	9	Alçin: ألچين	9	Kıpçak: قېچاق
10	Kıpçak: قېچاق (قېچاق)	10	Argın: ارغین	10	Nayman: نېمان
11	Kalmak: قالماق (قالماق)	11	Saray: سرای	11	Çakmak: چقماق
12	Çakmak: چقماق (چقماق)	12	Nayman: نېمان	12	Urmak: اورماق
13	Kırgız: قېرغېز (قېرغېز)	13	Kıpçak: قېچاق	13	Tuvadak (?): نوادق
14	Kırlık: قېرلېق	14	Çakmak: چقماق	14	Bustan, Boston: بوستان
15	Türk: ترک	15	Burlat: بورلات	15	Sımırçık (?): سهرجیق
16	Türkmen: ترکمان	16	Sımırçık: سهرجیق	16	Kalmak: قالماق
17	Bayaut: بېاوت	17	Bulat.h.b: بولاتحب	17	Karluk: قارلق
18	Burlan: بورلان	18	Katagan: قاتقان	18	Karagan: قاتقان
19	Şımırçık: شمرچق (شمرچق)	19	Kileçi: کپهچى	19	Arlat: ارلات
20	Kabaşa (?): ققېه (قېشه)	20	Kineges: کينکس	20	Argun: ارغون
21	Nucin (?): نجن (نجن)	21	Buyuruk: بويرک	21	Barlas: برلاس
22	Kileçi: لېکھچى (کپهچى)	22	Uyrasut: اوىراست	22	Buytay: نويغاي
23	Kilekeş: کپهکئش	23	Kiyat: قېات	23	Kineges: کينکس
24	Burat, Buryat (Borot): بورات	24	Hitay: خطاي	24	Kilaci, Kileçi: کيلاجى
25	Ubrat, Ubryat: اوبرات	25	Kanglı: قنکلى	25	Buyurak: بويراک
26	Kiyat: قېات	26	Ur (veya) Avar: اور	26	Oyrat, Oyrot: اويرات
27	Hitay: خطاي	27	Cubaladci (?): جوبللاجى	27	Kiyat: قېات
28	Kanglı: قنکلى	28	Tuyci, Tuyçi: تويجى	28	Kungrat: قنغورات
29	Uryuz: اورىوز	29	Buyut: بويوت	29	Kanglı: قانغلى
30	Cunalahi: جونالاحى	30	Cıyt: جيت	30	Uz: اوز
31	Kuci, Kuçi: قوجى	31	Cilcut: جيلجوت	31	Culaci: جولاجى
32	Utarçi: اوتارجى (اوتارجى)	32	Buyat: بويات	32	Cusulaci: جوسولاجى
33	Futdçi: قولداجى	33	Uymaut: اويماوت	33	Kuci, Kuçi (?): قحى
34	Cıyt: جيت	34	Arlay: ارللى	34	Utarçi: اوتارجى
35	Cuyut: جويوت	35	Kerait: كرايت	35	Fuladçi: فولادجى
36	Culcut: جعلجوت (جلجوت)	36	Ongut: اونگوت	36	Cuyut: جويوت
37	Turmaut: تورماوت	37	Tangut: تانگوت	37	Cıyt: جيت
38	Uymaut: اويماوت	38	Mangit: هنگت	38	Caldcut: جلجوت
39	Arlat: ارلات	39	Calcaut: جالجوت	39	Buyazut (?): بويازت
40	Kereit: كريت	40	Masit: هست	40	Uymaut: اويماوت
41	Ongut: اونگوت	41	Merkit (?): هرکيف	41	Kerait: كرايت
42	Tangut: تانگوت	42	Burkut: بورقوت	42	Bagan: باغان
43	Mangut: مانگوت	43	Kiyat: كيات	43	Ongut: انغت
44	Calaut: جالوت	44	Kuralas: قرالاس	44	Tangut: تمنت
45	Mamasit (?): هماسيت	45	Oglen: اوکلان	45	Mangit: ممنت
46	Merkit: مرکيت	46	Karı: قارى	46	Merkit: مرکت
47	Burkut: بورقوت	47	Arab: عرب	47	Burkut: بورقوت
48	Kiyat: كيت	48	İlaci, İlaçi: ايلاجى	48	Masid: هسد
49	Kuralaş: قورملاش (فورملاش)	49	Cuburgan: جوبرغان	49	Kiyat: كيت
50	Oglen (?): اوکلان	50	Kışlık: قشايق	50	Oglen (?): اوکلان
51	Karı: قارى	51	Giray, Girey: كراى	51	Alçin: ألچين
52	Arab: عرب	52	Türkmen: ترکمان	52	Karı: قارى
53	İlaci, İlaçi: ايلاجى	53	Durman: دورمن	53	Garib: غريب
54	Cuburgan: جهورغان	54	Tabın: تابين	54	Şuburgan: شېرغان
55	Kışlık: قشايق	55	Tama: تامه	55	Kışlık: قشايق
56	Giray, Girey: كپراى	56	Ramadan: رمدان	56	Türkmen: ترکمان
57	Durmen: دورمن (تابين)	57	Mitan (?): مېتن	57	Durmen: دورمان
58	Tabın: تابين	58	Uyşun: اويشون	58	Tabın: تابين
59	Tama: نامه (تامه)	59	Buriya: بوريه	59	Tam: تام
60	Ramadan: رمدان	60	Hafız: حافظ	60	Ramadan: رمدان
61	Uyşun: اويشون	61	Uyurci, Avirdci: ايورجى	61	Mitan: مېتن
62	Baday: بادى (بادان)	62	Cuyrasut: جويراست	62	Uyşun: اويشون
63	Hafız: حافظ	63	Buday: بدای	63	Buse: بوسه
64	Uyurci, Avirci: اويرجى	64	Banaş: بغاش	64	Hafız: حافظ

	اويرجى				
65	Curat: جورات	65	Tatar: تاتار	65	Kırgız: فرغز
66	Tatar: تاتار	66	B.dc.k.r: بجقر	66	Tatar: تاتار
67	Yurga: بورغا	67	Sulduz: سولدوز	67	Yac.k.r: ياجقر
68	Bataş: باتاش (تاباش)	68	Azak: ازاق	68	Sulduz: سلدز
69	Kauçin: قوجين	69	Kalmak: قالماق	69	Kalıbay (?): قلوای
70	Tubay: توبای	70	Karakalfak: قراقلفاق	70	Ducir (?): دوجر
71	Tylay, Tleu: تیلو	71	Sanvadan (?): سنوادان	71	Dcurat: حورات
72	Kardari: کرداری	72	Tubay: توبای	72	Buday: بدای
73	Sanhiyan: سنخیان	73	Tilay: تیللو	73	Oglan: اوغلان
74	Kırgın: قرغین	74	Kiradi: کرای	74	Kurlaut: کورلاوت
75	Şirin: شرین	75	Saktıyan: سقتیان	75	Çinbay, Çımbay: چینبای
76	Oglan: اوغلان	76	Kırkın: قهرین	76	Mahdi: مهدی
77	Çımbay: چیهبای	77	Şirin: شرین	77	Çilkas: چلکس
78	Çehel kas, Çarkas: جهلکس (چرکس)	78	Oglan: اوغلان	78	Uygur: اویغور
79	Uygur: اویغور	79	Kurlat: کورلات	79	Arap (?): اعر
80	Anmar (?): انههار	80	Baglan: بگلان	80	Kur: کور
81	Yabu: یابو	81	Çımbay: چینبای	81	Nikuz: نیکوز
82	Targıl: ترغیل	82	Çilkas: چیلکس	82	Kara: قرا
83	Turgak, Turgan: تورغان	83	Uygur: اویغور	83	Tuşlub: تشلوب
84	Geit (?), Tin: تین	84	Arnamar (?): ارنمار	84	Yabu: یابو
85	Kohat: قحس	85	Yabu (?): یابو	85	Targıl: تارغل
86	Fahr: فاخر	86	Targıl: تارغیل	86	Kohat: قهات
87	Kucalık: قوجعلیق	87	Turgan: تورغان	87	Şuran: شوران
88	Şuran: شوران	88	Kohat: قحت	88	Şirin: شرین
89	Deradcat: درجات	89	Macar: هاجار	89	Tama: تمه
90	Kimat: کمات	90	Kucalık: قوجعلیق	90	Bahrin: بهرین
91	Şuca'at: شجعات	91	Suran: سورت	91	Girey, Kirey: کرای
92	Augan, Avgan: اوغان	92	Bahrin: بحرین	92	Sahtıyan (?): سختیان

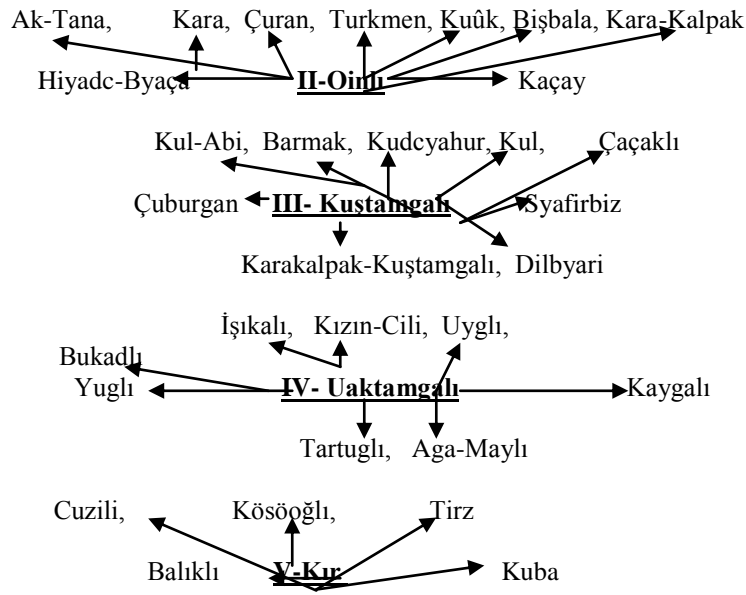
Özbek kabilelerinin isimleri hakkında, Buhara Hanlığı'nın kadim zamanlarını ilmi düzeyde çok iyi araştıran ve o topraklarda bulunup yerli halklarla iletişim halinde olan Hanıkov'un verdiği bilgiler de dikkate değerdir. Nassıyad Name-Özbekia adlı eserdeki bilgilerden alarak belirttiği bilgilere göre Özbek kabilelerinin isimleri aşağıdakilerdir.³⁶

- Ak Mangıt
- 1: Mangıt → Tuk Mangıt
→ Kara Mangıt
- 2: Ming: Bu boy yöneticisi İbrahim Saru, Timur Kağan zamanında içinde bulunmuş idi.
3: Yüz
4: Kırk
5: Ung
6: Ungaçit
7: Celayır
8: Saray
9: Kongrat- Bu kabile beşe ayrılır. Onları belirteceksek aşağıdakiler

I- Kandcagalu, II-Oinlı, III-Kuştamgalı, IV-Uaktamgalı, V-Kır

³⁶ N, Hanıkov, Opisanıye Buharskogo Hanstva, V1 Tipografi İmperatorskoy Akademi Nauk, Sankpeterburg, 1843, s. 58

10	Yalçın	40	Aralat	70	Byataş (Bitaş)
11	Argun	41	Kireit	71	Yagrın
12	Nayman (Omorov,2008:45)	42	Ungut	72	Şuldur
13	Kıpçak	43	Kangıt	73	Tumay
14	Çiçak	44	Halyuat	74	Tleu
15	Uyrat	45	Murkut	75	Kır-Dar
16	Kalmak	46	Berkût	76	Kırkın
17	Kar-Tu	47	Masad	77	Uğlan
18	Burlak	48	Kuralas	78	Gurlyat
19	Buslak	49	Uğlyan	79	İğlan
20	Samarçin	50	Karı	80	Dcimebay (Cimebay)
21	Katağan	51	Aryab (Arab)	81	Çilkias
22	Galyaç	52	İlyaçı	82	Uygur
23	Kipyagaz	53	Dculyagan	83	Agır
24	Butryak	54	Kişlik	84	Yabu
25	Uzoy	55	Gedoy	85	Nargıl
26	Kabat	56	Turkmen	86	Yuzak
27	Hıtay	57	Durmen	87	Kahet
28	Kanglı	58	Tabın	88	Naçar
29	Uz	59	Tama	89	Kudcalık
30	Çuplyaçı	60	Rindan	90	Buzan
31	Tupçı (Topçu)	61	Mumin	91	Şirin
32	Utarçı	62	Yuşun	92	Bahrin
33	Upulyaçı	63	Beroy	93	Tiyumya
34	Dculun (Culun)	64	Hafız	94	Nikyüz
35	Dcid (Cid)	65	Kırgız	95	Mugul
36	Dcuyut (Cuyut)	66	Yuyruç (Uyruç?)	96	Kayan
37	Çil-Dcuyut	67	Dcuyryat (Juyrat)	97	Tatar
38	Buy-Maut	68	Buzaçı	98	
39	Uy-Maut	69	Sihtiyın	99	

Z.V.Toğan'ın belirtmelerine göre; Özbeklerin eski adetlerini ve şivelerini oldukça iyi koruyanlar bilhassa "Cızak" tümeninde bulunmuşlardı (Qırq, Qanlı, Salıq, Türk, Türkmen, Nayman, Mangıt, Qıtay-Yüz, Solaqlı, Tuyaqlı, Alaça, Burqut, Sirkeli, Baymaqlı, Calayır, Qırgız (Kırgız), Yüz, Quyan-Tuyaqlı, Parça-Yüz, Qarapça, Quşçı, Oraqlı, Toqcarı, Qoştamgalı, Saray, Qancagalı). Fakat bu kabileler nüfusça pek azınlıktı. Özbek kabileleri içinde aristokrat yani "Bekzad" lakabını alanlar olmuştu ki bunlar vaktiyle hanların tahta çıkmaları merasimini icra etmiş ve memleketin idaresinde ve orduda faal rol oynamışlardı. Bunlardan Hive'de Kıyat-Kongrat, Uygur-Nayman, Kanglı- Kıpçak, Mangıt-Nüküs kabileleri, Buhara'da ise Şiban Oğulları zamanında; Kuşçu, Nayman, Karluq ve Böyrek kabileleri, Mangıtlar zamanında; Min, Arlat, Barın, Bataş (Radloff'a göre) urukları maruf olmuşlardı. "Qataghan" da "Bekzad" sayılıyordu.

Kaynaklar

- [1] Ahmedov, B. *Özbek Ulusu Tarihi*, Taşkent, (1992)
- [2] Aka İsmail, *Timur ve Devleti*, İstanbul, (1993)
- [3] Barthold, V.V (hazırlayan; Hüseyin Dağ). *Orta Asya Türk Tarihi Dersler*, Çağlar, Ankara, (2004)
- [4] Cumaboev, F. *Uzbekiston Halklari Tarihi*. Taşkent (1992)
- [5] Ebulgazi Bahadır Han. *Şecere-i Türk* (Çev; Gabelgallem Faezhanov), Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, (2007)
- [6] Gündoğdu, A. *Hive Hanlığı Tarihi (Yadigâr Şibaniler Devri: -1512-1740)*, Tutibay, Ankara, (2007)
- [7] Hayıt, B., *Türkistan Rusya ile Çin Arasında (Almancadan Çeviren: Abdülkadir Sadak)*, Ankara, (1975)
- [8] Hanikov, N. *Opisaniye Buharskogo Hanstva, Vı Tipografi İmperatorskoy Akademi Nauk*, Sankpeterburg, (1843)
- [9] Hostler, C.W, *Turkish And The Soviets*, London, (1957)
- [10] İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler (hazırlayan; İsmet Parmaksızoğlu), Ankara, (1998)
- [11] Kırgız-Türk Manas Üniversitesinin Çıgarmaları. *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihiy Bulaktarı*, KTMU “Mega media”, Bişkek, (2002)
- [12] Kırgız SSR İlimder Akademiyası, *Kırgız Sovet Ansiklopediyası, Özbekter, T-IV*, Frunze (Bişkek), (1979)
- [13] Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i reşidi* (Çev; Osmon Karatay), Selenge, İstanbul, (2006)
- [14] Muhammad Yusuf Bayoniy, *Şacarayi Horazimşohiy*, Gafur Gulom, Taşkent, (1994)
- [15] Mirzo Uluğbek, *Turt Ulus Tarihi*, (Farsçadan Özbekçeye tercüme edenler; Buriboy Ahmedov, Naim Norkulov ve Mahmud Hasaniy), Çulpon Neşriyatı, Taşkent, (1994)
- [16] Mairuzalar Toplumu, *Uzbekiston Tarihi va Madaniyatı*, Ukituvçu, Taşkent, (1992)
- [17] Nur Rıza, *Türk Tarihi*, C.X. İstanbul, (1925)
- [18] Omorov Timurlan, *Kırgız Şecerelerine Göre Türk Boyları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, (2008)
- [19] Omorov Timurlan, *Buhara Hanlığındaki Etnik Gruplar*, ICEA 2011 “Uluslar Arası Avrasya Arkeoloji Kongresi”, Demirci, 2011
- [20] Semenov, A.A, *K voprosu o prosishojdenii i sostave Uzbekov Şeybani-Hana, Raboçaya Hronika İnstituta Vostokovedeniye*, Taşkent, (1944)
- [21] Silver B.D, *Soviyet Asian Ethnic Eronters*, Newyork, (1979)
- [22] Sultanayev, T.İ, *Koçevie plemeni Priarale XV-XVII v*, Moskova, (1982)
- [23] Sümer Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, (1992)
- [24] Yakubovskiy. A.Y, *Altın Ordu ve Çöküşü*, (çev; Hasan Eren), Ankara, (1976)
- [25] Toğan, Z.V, *Türkili-Türkistan ve Yakın Tarihi, Cilt I*, Aksiseda Matbaası, İstanbul, (1981)